

УДК 37.015.3: 159.923.2

Марія Коток

ORCID iD 0000-0003-1120-5151

аспірант, Інститут проблем виховання НАПН України,
вул. М. Берлінського, 9, 04060 м. Київ, Україна
logdef1@gmail.com

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті проаналізовано теоретичні підходи до вивчення проблеми формування та становлення особистісної ідентичності дитини дошкільного віку. Розглянуто вітчизняні та зарубіжні дослідження проблеми особистісної ідентичності, а саме походження та сутність понять «ідентичність» та «ідентифікація», провідні визначення поняття «особистісна ідентичність» ціннісно-вольовий та соціальний аспекти феномену. Визначено сутність, структуру, зміст та функції особистісної ідентичності. На основі аналізу сучасних наукових досліджень стосовно визначеної проблеми з'ясовано основні фактори впливу на процес формування особистісної ідентичності дитини дошкільного віку.

Ключові слова: дитина дошкільного віку; ідентифікація; ідентичність; особистісна ідентичність; чинники ідентичності.

Вступ. Внаслідок сучасних перетворень у соціально-економічній сфері держави та кардинальних змін в освітніх пріоритетах посилюється увага до особистості як активного суб'єкта життєдіяльності, зростають вимоги до її внутрішнього потенціалу, до розгортання процесів її самовизначення та самореалізації. Тож зрушення, які відбуваються сьогодні безпосередньо впливають на формування ціннісної свідомості особистості.

Сучасна педагогічна система спрямована на таку модель вихованості людини, яка б давала змогу оптимально вирішувати складні питання власної життєтворчості, успішно досягати індивідуальних та суспільних цілей, сприяла б особистісному зростанню та впливала на становлення особистісної ідентичності.

У сучасній нормативно-правовій базі (Базовий компонент дошкільної освіти, Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту») наголошено на тому, що пріоритетом у вихованні дитини старшого дошкільного віку є її особистісне становлення і розвиток, оскільки сформованість самосвідомості, адекватної ідентифікації себе з власним «Я», уміння співвідносити свої бажання, можливості та прагнення до здійснення мети діяльності, вміння орієнтуватись у світі людських взаємин характеризує дошкільну зрілість дитини та є своєрідним видом входження дитини в людський соціум (Базовий компонент дошкільної освіти, 2012, с.20). Дошкільний вік є сенситивним періодом зародження ідентичності. Саме особистісна ідентичність грає провідну роль у процесі соціалізації дитини.

У зв'язку з цим, нами вбачається, що дослідження вікових особливостей процесу ідентифікації – становлення особистісної ідентичності старших дошкільників – є значущою та актуальною проблемою, рішення якої дозволить визначити провідні виховні механізми, що впливають на цей процес.

Мета статті – проаналізувати вітчизняні та зарубіжні наукові підходи до визначення поняття «особистісна ідентичність», визначити сутність, зміст та структуру феномену особистісної ідентичності, розглянути фактори впливу на становлення та розвиток особистісної ідентичності дитини дошкільного віку.

Теоретичний аналіз феномену ідентичності. Поняття «ідентичність» інтерферентне поняття «ідентифікація», яке свого часу використав З. Фрейд для пояснення процесів, за допомогою яких дитина в процесі дорослішання привласнює взірці поведінки, формує «Над-Я», приймає жіночу або чоловічу роль. Ідентифікація є однією з важливих складових ідентичності, тобто стану й структури ідентифікації, яка зорганізовує її формування. Обидва ці терміни – «ідентифікація» та «ідентичність» – донедавна не були широко вживаними дослідниками, і досі в багатьох літературних джерелах дані поняття розглядають і як синонімічні, і як такі, що мають неоднаковий зміст і позначають різні феномени.

Поняття та структуру ідентичності як особистісного утворення розглядали зарубіжні та вітчизняні вчені Е. Еріксон, Дж. Марсія, Дж. Мід, І. Гоффман, Д. Тернер, Х. Теджфел, Л. С. Виготський.

кий, С. Л. Рубінштейн, А. Н. Леонтьєв, Л. І. Божович, І. С. Кон та ін. Однак традиційно авторство термінів «ідентичність» та «ідентифікація» пов'язують з дослідженнями і працями Е. Еріксона, який визначив ідентичність як внутрішню безперервність та тотожність особистості (Еріксон Е., 1996, с. 124). Отже, ідентичність розглядалася ним як структура, що складається з певних елементів та переживається суб'єктивно як відчуття тотожності та безперервності власної особистості при сприйнятті інших людей, які визнають цю тотожність та безперервність. На його думку, ідентичність супроводжується відчуттям цілеспрямованості й осмисленості особистого життя та впевненістю у схваленні оточуючих. Розвиток ідентичності вчений вбачав у взаємозв'язку біологічних, соціальних та еґо-процесів. Разом із цим у своїй науковій практиці і в своїх працях Е. Еріксон не вдавався до емпіричних досліджень і обмежувався теоретичним аналізом питань ідентичності. Тому його послідовники-практики (зокрема, А. Ватерман та Дж. Марсія) характеризували наведені ним визначення ідентичності й ідентифікації як метафоричні і вважали, що є потреба в їх операційному визначенні, і актуальність цього не викликає заперечень.

Влучним, на наш погляд, є визначення, запропоноване Дж. Марсіаном, який визначив особистісну ідентичність як внутрішню динамічну організацію потреб, здібностей, переконань та індивідуальної історії, що складається протягом життя. Вчений висунув припущення, що дана гіпотетична структура феноменологічна через спостережувані «паттерни рішення проблем». Рішення кожної, навіть незначної життєвої проблеми, вносить значний вклад у становлення ідентичності. Зокрема, Дж. Марсія підкреслює, що розвиток ідентичності може містити й інші аспекти, але його класична модель базується саме на практичному аспекті вирішення проблем і цінності досвіду (Marcia J., 1980, p. 102).

Сучасні психологи М. М. Кончаловська та О. В. Беляєва визначили особистісну ідентичність як соціальне за походженням структурне комплексне утворення (набір рис чи інших індивідуальних характеристик), тісно пов'язане з усвідомленням людиною себе самої у її відносинах із навколишнім світом, в тому числі із нормами, цінностями і моральними еталонами, за якими вона оцінює себе і вибудовує систему ставлень і стосунків із світом і самою собою. На цій підставі М. Кончаловська вважає, що особистісна ідентичність є своєрідним показником соціалізації людини (Кончаловська М., 2006).

Утім, у контексті досліджуваної проблеми найбільший інтерес для нас становлять дослідження І. Д. Беха. Сформульоване ним визначення особистісної ідентичності розкриває рівнозначно як соціальну так і особистісну сторони феномену. Згідно його твердження про дане поняття,

особистісна ідентичність постійно існує в житті людини як процес, що стало утверджує розширює, поглиблює та забезпечує визначення нею себе для себе та для інших (Бех І., 2012).

Натомість А. Ватерман більш зосереджений на ціннісно-вольовому аспекті розвитку ідентичності. На його думку, вона містить чотири елементи – цілі, цінності та переконання, які є основними для визначення життєвого вектору, смислу. Кожний елемент ідентичності відноситься до певної сфери людського життя: 1) вибір професії, професійного шляху; 2) прийняття та переоцінка релігійних та моральних переконань; 3) сформованість політичних поглядів; 4) прийняття соціальних ролей, у т.ч. статевих (шлюб, батьківство) (Waterman A., 1985, p. 37).

Вивчаючи ідентичність, Дж. Мід, надавав їй соціальної обумовленості, вважаючи, що ідентичність є результатом соціального досвіду взаємодії з іншими людьми: вона формується лише при інтегрованості індивіда в соціальну групу та спілкування (Mead G. H., 1946, p. 22). Так само, як і Дж. Мід, на ролі соціального оточення у формуванні ідентичності наголошували засновники теорії соціальної ідентичності Х. Теджфел та Дж. Тернер. На їх думку, ідентичність – це ментальна система, яка має особистісний (самовизначення, інтелектуальні і моральні риси) та соціальний (належність до різних соціальних категорій) рівні і може розглядатися як особистісна і соціальна ідентичність (Tajfel H., Turner J. S., 1979, p. 57).

На противагу такій теорії Г. Брейквелл у своїх працях наголошує на наявності органічного взаємозв'язку між особистісною та соціальною ідентичністю. На її думку це не аспекти, а стадії розвитку ідентичності. Дослідниця наголошувала, що особистісна ідентичність є вторинною по відношенню до соціальної. При взаємодії із соціальним оточенням, людина активно засвоює поняття, досвід, за допомогою яких і пізнає себе. Засвоєні категорії соціальної ідентичності та соціальні ролі забезпечують формування структури особистісної ідентичності (Breakwell G. M., 1993, p. 182) і процес її становлення.

Дослідження сучасних вітчизняних педагогів та психологів (І. Д. Беха, Є. П. Белінської, І. В. Іванової, М. М. Кончаловської та інших) вказують на вікові закономірності процесу становлення особистісної ідентичності. Так, І. Д. Бех наголошує на тому, що цей процес починається від народження і поступово зі спонтанного перетворюється на більш-менш упорядкований і усвідомлений. Цей процесуальний соціально-психологічний феномен постійно присутній у житті людини і забезпечує визначення нею себе для себе, для інших, для світу в цілому.

Первинною в онтогенезі індивіда є статева ідентифікація (від 1,5 до 3-х років). У цей період дитина вчиться правильно зараховувати себе й інших до тієї чи іншої статі. І. Д. Бех вважає, що статева ідентифікація є важливою умовою формування особис-

тісної ідентифікації індивіда, яка розпочинається в умовах сім'ї, коли дитина орієнтується на гендерні дисплеї батьків та найближчих родичів. Однак із віком, об'єктом емоційної прихильності, і як наслідок ідентифікації, стають однолітки, певні групи людей, зазвичай із найближчого оточення. Втім, І. Д. Бех впевнений, що механізм ідентифікації на ранніх періодах розвитку дитини за змістом близький до механізму наслідування. Крім того, ідентифікація має на увазі також сильний емоційний зв'язок з людиною, чюю роль дитина приймає, ставлячи себе на їх місце, тобто ідентифікуючи. Проте, на думку вченого, про можливість реальної самоідентифікації правомірно вести мову лише починаючи з підліткового віку. Хоча дослідник впевнений, що її підґрунтя виникає дещо раніше, вже у трирічному віці, з появою дитячої самостійності (Бех І. Д., 2012, с. 20).

На тому, що дошкільний вік має неабияке значення для розвитку особистісної ідентичності наголошувала і сучасна дослідниця М. М. Кончаловська, вивчаючи особливості становлення особистісної ідентичності дітей на межі зміни соціальної ситуації розвитку дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. Вчена дослідила, що процес становлення особистісної ідентичності має свої вікові закономірності, що знаходять своє вираження у збільшенні кількості суб'єктивних, особистісних якостей та рівні усвідомленості (Кончаловская М. М., 2006). З віком особистісна ідентичність дітей стає більш диференційованою, тобто відображає різноманітні якості особистості та соціальні позиції дитини.

Суттєвими факторами, що впливають на розвиток особистісної ідентичності дитини є рівень її мислення та особливості перебігу процесу її соціалізації. За М. М. Кончаловською, для дітей з високим рівнем соціалізації характерна більш диференційована ідентичність. Визначено, що існує стійкий взаємозв'язок між адекватністю самооцінки та рівнем диференційованості уявлень дитини про себе, та доведено, що в дошкільному віці на процес становлення ідентичності значною мірою впливає оцінка дорослих (Кончаловская М. М., 2006, с. 15).

Вивченням розвитку особистісної ідентичності дітей займалася й І. В. Іванова, яка дослідила вплив позитивних та негативних соціальних переживань на цілісність та структурованість особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. Її дослідження присвячені вивченню динаміки особистісної ідентичності від старшого дошкільного до молодшого шкільного віку. Досліджуючи категорії самоідентифікації дошкільників, вчена виявила, що більшість дітей ідентифікує себе зі своєю статтю та людським родом в цілому. Об'єктивні характеристики (визначені соціальним статусом та групою) діти називають скоріше, ніж суб'єктивні (оцінка себе, особистісні якості, інтереси, бажання тощо). З віком і зміною соціальної ситуації розвитку у зв'язку з переходом до школи на динаміку розвитку структурних

компонентів ідентичності починають впливати переживання дитини, викликані зміною ставлення дорослих до дитини в зв'язку з новою її провідною діяльністю (навчанням). На думку І. В. Іванової, позитивні соціальні переживання, пов'язані з успішною соціалізацією дітей в цей період, структурують ідентичність та є одним з основних механізмів її становлення. Крім того, вчена відмічає, що з віком особистісна ідентичність дітей стає більш визначеною, диференційованою і починає вибудовуватися в певну структуру. Важливим моментом є той факт, що у дітей, що мають найбільш диференційоване і відносно усвідомлене уявлення про себе, суб'єктивні, оціночні та особисті категорії поєднуються з об'єктивними, що дає можливість співвіднести себе з узагальненими об'єктами ідентифікації, заданими іншими, та виявити свої індивідуальні відмінності (Іванова І. В., 2001, с. 11).

Результати досліджень особливостей становлення особистісної ідентичності дітей визначають фактори впливу на цей процес. Так, сім'я, гендерна ідентичність, вікова динаміка, оцінка дорослих, самооцінка, рівень мислення, особистісні та індивідуальні характеристики, рівень соціалізації, переживання, Я-концепція в цілому чинять безпосередній вплив на процес становлення особистісної ідентичності дитини дошкільного віку. Як підтверджують дослідження, у дітей спостерігається дві тенденції у розвитку особистісної ідентичності: 1) розвиток диференційованості та усвідомленості, пов'язаної передусім із розвитком інтелекту; 2) розвиток цілісності, заснованої головним чином, на сприйнятті себе та несуперечливості уявлень про себе. Щодо переживань, вони сприяють процесу становлення змісту особистісної ідентичності. Під цим впливом її структура стає реалістичною та відповідає тим формам, які задаються соціальним оточенням. Основні структурні компоненти, види, функції, прояви та аспекти цього феномену нам вдалося зобразити схематично (див. Рис. 1):

Отже, як показав здійснений теоретичний аналіз, проблема ідентичності вивчалася багатьма вченими, та продовжує вивчатися і до сьогоднішнього дня. Неоднозначність у підходах до вивчення цього феномену зумовлена не тільки методологічною позицією авторів, а й розбіжностями розуміння цього поняття. Це підтверджено різноманітністю теорій і підходів, характерних для його тлумачення, що зумовлено складною інтегративною природою ідентичності.

На основі аналізу особливостей теоретичної інтерпретації сутності ідентичності, ми дійшли до таких **висновків**:

1. Проаналізовані теоретичні підходи до вивчення проблеми формування та становлення особистісної ідентичності дитини дошкільного віку не суперечать, а взаємодоповнюють одна одну, підкреслюючи складність та багатство змісту

Рис. 1. Основні структурні елементи поняття ідентичності

ідентичності. Аналіз визначень «ідентифікація» та «ідентичність» означив, що за своїм походженням дані поняття є результатом тривалого процесу розвитку психолого-педагогічного науково-практичного пізнання.

2. Ідентичність відіграє визначальну роль у формуванні та розвитку особистості, є своєрідним критерієм рівня її соціалізації та починає формуватися вже на початку життєвого шляху дитини. На основі аналізу сучасних наукових досліджень стосовно визначеної проблеми з'ясовано основні фактори впливу на цей процес формування

особистісної ідентичності дитини дошкільного віку. Так, сім'я, гендерна ідентичність, вікова динаміка, оцінка дорослих, самооцінка, рівень мислення, особистісні та індивідуальні характеристики, рівень соціалізації, переживання, Я-концепція в цілому чинять безпосередній вплив на процес становлення особистісної ідентичності дитини дошкільного віку.

Вивчення становлення особистісної ідентичності у дітей дошкільного віку та можливості здійснення виховного впливу на цей процес видаються перспективними для наших дальших досліджень.

Література

1. **Базовий компонент дошкільної освіти:** Науковий керівник: А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф., д-р пед. наук.; Авт. кол-в: Богуш А. М., Беленька Г. В., Богініч О. Л., Гавриш Н. В., Долинка О. П., Ільченко Т. С., Коваленко О. В., Лисенко Г. М., Машовець М. А., Низковська О. В., Панасюк Т. В., Піроженко Т. О., Поніманська Т. І., Сідельнікова О. Д., Шевчук А. С., Якименко Л. Ю. – К.: Видавництво, 2012. – 26 с.
2. **Бех І. Д.** Ідентифікація у вихованні особистості / І. Д. Бех // Рідна школа. – №4-5, 2012. – С. 20-25.
3. **Іванова І. В.** Влияние переживаний на развитие личностной идентичности у детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста: автореф. дис. ... канд. психол. наук / И. В. Иванова // Психологический институт РАО. Москва, 2001. – 20 с.
4. **Кончаловская М. М.** Особенности становления личностной идентичности в дошкольном и младшем школьном возрасте: автореф. дис. на соис. степени канд. психол. наук: спец.19.00.01 «Общая психология, история психологии» / М. М. Кончаловская. – М.: МГУ. – 2006. – 21 с.
5. **Эриксон Э.** Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М.: Прогресс, 1996. – 334 с.
6. **Breakwell G. M.** Integrating paradigms, methodical implications / G. M. Breakwell, D. V. Catner (eds). Empirical approaches to social representation. Oxford: Clarendon Press, 1993. P. 180-201.
7. **Hills, M. D.** Kluckhohn and Strodtbeck's Values Orientation Theory [Text] / M. D. Hills // Online Readings in Psychology and Culture. – 2002. – Vol. 4, Issue 4, DOI: 10.9707/2307-0919.1040.
8. **Identity in adolescence:** Processes and contents / Waterman A. S. (ed.) San Francisco-L.: Jossey-Bass, 1985.
9. **Marcia, J.** Identity in adolescence. In J. Adelson (Ed.), Handbook of adolescent psychology. New York: Wiley, 1980. 10-134 p.
10. **Mead G. H.** Mind, self and Society. Chicago: The Univ. of Chicago Press, 1946.
11. **Tajfel H., Turner J. C.** An integrative theory of intergroup conflict. In: W.G.Austin, S.Wotchel (eds.) The social psychology of intergroup relations. Montrey, Calif., 1979.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ РЕБЕНКА ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Коток Мария, аспирант, Институт проблем воспитания НАПН Украины, ул. М. Берлинского, 9, 04060 г. Киев, Украина, logdef1@gmail.com

Рассмотрены отечественные и зарубежные исследования личностной идентичности, а именно ее философский, социальный, психолого-педагогический аспекты. Проанализированы основные определения феномена идентичности. Определена сущность, структуру, содержание и функции личностной идентичности. Проведен анализ современных научных исследований по проблеме личностной идентичности ребенка дошкольного возраста и определены основные факторы влияния на этот процесс.

Ключевые слова: идентификация; идентичность; личностная идентичность; ребенок дошкольного возраста; факторы идентичности.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF PERSONAL IDENTITY FORMATION PROBLEM OF PRESCHOOL CHILD

Kotok Maria, Postgraduate, Institute of Problems of Education NAPS of Ukraine, M. Berlinskoho str. 9, 04060 Kyiv, Ukraine, logdef1@gmail.com

The article analyzes the theoretical approaches to the study of the formation and establishment of personal identity of the child of preschool age. Domestic and foreign studies of personal identity, such as its philosophical, social, psychological and pedagogical aspects are considered. Besides the basic definition of the phenomenon of identity as well as the essence, structure, content and functions of personal identity have been analyzed. The author determines that the identification is an important part of identity, condition and structure identification, which organizes its formation. Also obvious organic relationship between personal and social identity have been presented here. It is a social phenomenon that always exists in human life as a process. He became strengthens, broadens, deepens and provides a definition of it themselves, for themselves and for others. The analysis of current research on the problem of personal identity of the child of preschool age and the main factors influencing this process, which is the family, gender identity, age dynamics, assessment of adult self-esteem, level of thinking, personality and individual characteristics, level of socialization experiences I-concept in general exert direct influence on the formation of personal identity of the child of preschool age.

This phenomenon plays a decisive role in the formation and development of personality, is a kind of criterion of socialization and begins to form early in the life course of the child. Despite this, especially the transition from spontaneous to more or less conscious identification preschool child in psychological and pedagogical literature is almost covered. Therefore, the study of individual identity of preschool children and educational opportunities to influence the process form the basis of our further research.

Key words: factors of identity; identification; identity; personal identity; preschool child.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2016

Прийнято до друку 26.05.2016